

Р 952
Рк С77

СТАРА УКРАЇНА

1925р.

№ 5 (5)

розповсюд
КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр Рк 952 С 77 Інв. № 86162

Автор _____

Назва Стара Україна: загальне історії і культури

Місце, рік видання Львів, 1925

Кіл-ть стор. 98с.: іл.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

Том _____ частина V вип _____

Конволют _____

Примітка: 21.10.06 *оф*

2006

21.10 - 16282с.

4.11 - 17151 "с"

10.11 - " - "

СТАРА УКРАЇНА

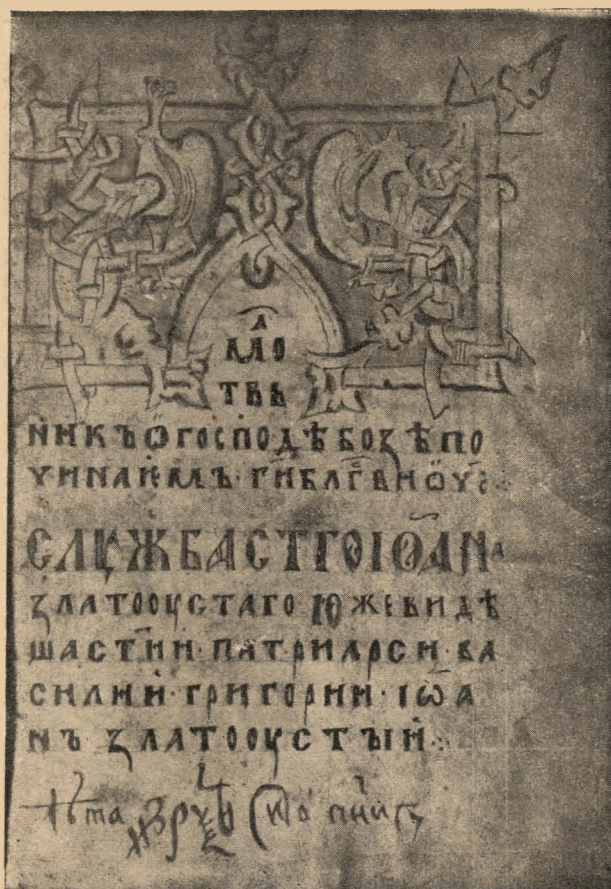
ЧАСОПИС ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

1925

ЛЬВІВ

V

НАЙСТАРША ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА
В КОПІЇ XIV-ГО ВІКУ.

МОЛИТОВНИК КНЯЗЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО 999 Р.
(початкова сторінка новознайденної книжки).

Державна оригінална копія
Чернівецького історико-етнографічного музею
Республіканська бібліотека
УРСР імені К. П. Шумана
-8-

ЗМІСТ.

МОЛИТОВНИК КН. ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО З 999 Р. (Новознайдена пам'ятка). Нап. проф. Ів. Огієнко	81	MISCELLANEA. I. Нововіднайдені українські драматичні твори кін. XVII ст. (Тимчасова вістка). Под. др. Я. Гординський	94
СТАРИЙ ЛЬВІВ. Церкви. II. На території княжого городу. 1. Княжа церква св. Миколая. 2. Монастирська церква св. Онуфрія. Нап. В. Карпович	88	II. Kostomaroviana. Под. П. Зайцев	95
М. КОСТОМАРІВ. В 40 роковини смерті. Нап. др. Ів. Крипякевич	92	ХРОНІКА. I. Наукове Т-во ім. Шевченка II. „Плай“ . . . . . III. Українські пам'ятки і тра- диції у Відні	96 96 97
		БІБЛІОГРАФІЯ. Оцінки і звіти	97

У випуску 10 ілюстрацій і 3 старі ініціали.

ВІД СІЧНЯ 1924 Р. ВИХОДИТЬ У ЛЬВОВІ МІСЯЧНИК СТАРА УКРАЇНА

ЧАСОПИС ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ
ПІД РЕДАКЦІЄЮ ІВ. КРЕВЕЦЬКОГО

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

(БІБЛІОТЕКА І МУЗЕЙ).

В 1924 р. в „Старій Україні“ взяли участь: Б. Барвінський, Ол. Барвінський, Іл. Борщак, М. Возняк, Гр. Галабурда, М. Голубець, Я. Гординський, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, М. Дужий, В. Залозецький, В. Заїкин, Ів. Зілинський, Ів. Калинович, В. Карпович, М. Кордуба, Ів. Кривецький, Ів. Крипякевич, В. Липинський, Б. Михайлович, Ів. Німчук, Ів. Огієнко, Ю. Полянський, О. Попович, Ів. Раковський, Іл. Свенціцький, М. Струтинський, К. Студинський, Ст. Томашівський, Ів. Шендрик. — Крім того друкувалися праці: В. Антоновича, М. Грушевського, Ів. Франка.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ: на цілий рік в краю 10 зол.; на $\frac{1}{2}$ року 5 зол.; за границею (в Європі) 11 зол.; в Америці 2 долари (слати в реджістрованих листах). Ціна одного числа 1 зол.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ
„СТАРА УКРАЇНА“, ЛЬВІВ, ЧАРНЕЦЬКОГО 24.

СТАРА УКРАЇНА

Часопис історії і культури

1925

ЛЬВІВ

V

МОЛИТОВНИК КН. ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО 999 Р.¹⁾

Написав ПРОФ. ІВАН ОГІЄНКО.

КРАЇНЬСЬКА письменність розпочалася дуже рано, — можливо, що ще з початком організації державного українського (київського) життя. Організація ця не сталася відразу, з появою Оскольда та Дира, а певне тяглася

десь більше сотні років і певне першими князями, до приходу норманів, були такі свої українські князі. Ось десь в цю пору переорганізації родового життя на життя державне й появилася на Україні письмо. Яким було це перше письмо на Україні, трудно сказати, бо до нашого часу, на жаль, не збереглося ніяких записів від VIII—X віків; але найпевніше, що в той час ми послуговувалися азбукою грецькою. Пізніше, коли св. брати Кирило († 869 р.) та Мефодій († 885 р.) переклали богослужбові книжки та св. Письмо на болгарську мову, серед словян поширилася так звана кирилиця, — азбука чисто грецька, з додатком деяких нових знаків, яких бракувало в грецькій азбуці. Християнство на Україні поширилося дуже рано,²⁾ а тому й богослужбові книжки Кирила та Мефодія мали появитися в нас теж дуже рано, тим більше, що азбука Кирилова мало чим ріжнилася від теї азбуки, що була вже на Україні. Ось тому я думаю, що на Україні вже в кінці IX-го віку могли появитися книги. Але з теї доби ніяких не тільки книжок, але й написів до нас не збереглося, — маємо дрібні написи тільки на монетах князя Володимира († 1015 р.), — отже або кінця X-го віку, або початку віку XI-го.

А писані книжки появляються в нас ще пізніше; досі першою книжкою, що збереглася до нас і що написана в Києві, вважа-

ється т. зв. Остромирове Євангеліє 1056 р. Вже за цю книжкою довгою низкою йдуть у нас такі пам'ятки: Збірники царя Святослава 1073 і 1076 р., Слова Григорія Богослова XI віку, Успенський збірник XII в. і т. д., але пам'яток XI-го віку, як бачимо, маємо аж занадто вже скупо.

Ось тому зрозуміло, з якою цікавістю вчений дослідник чи то історії, чи літератури, чи нашої мови, чи взагалі української культури ставиться до кожної звістки про нові найдавніші наші пам'ятки. З цього погляду новознайдена книжка, про яку я оце хочу розповісти, викликала величезну сенсацію, — це ж була б найдавніша наша писана пам'ятка, на 57 років старша від Остромирового Євангелія.

I.

Весною 1923 року, обіжджаючи свою єпархію, Високопреосвященний архієпископ винницький Іоан Теодорович знайшов в глухій закутку на Поділлі велику рукописну книжку на 113 листків; останній листок не зберігся. Книжку писано на пергаміні, що добре зберігся до нашого часу; пергамін з дірками. На книжці дві даті, — на л. 7 маємо 6507 (= 999) рік, а на л. 52 — 6508 (= 1000) рік. На л. 14 б вміщено поминання Володимира та його семі. Отже, вже при поверховім огляді книжки було вражіння, що перед нами Літургикон князя Володимира, а саме 999 року. Цеб то, пам'ятка ця старша на 57 років від Остромирового Євангелія і на 74 роки від Збірника князя Святослава, — іншими словами — це найстарша пам'ятка східнослов'янської літератури.

Можна уявити собі ту сенсацію, яку викликала ця книжка, коли звістка про відкриття її делегіла до Києва. До Високопреосвященного Іоанна посипалися листи з проханням докладніше поінформувати про цінну знахідку. Архієпископ прислав копію деяких листків та прикрас з книжки, — і київські вчені кола огорнуло таке само велике й сумне роз-

¹⁾ Доклад, читаний 30 березня 1925 р. на засіданні філологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

²⁾ Див. мою статтю: „Початки християнства на Україні“, в „Духовній Бесіді“ 1925 р., № 9 і далі.

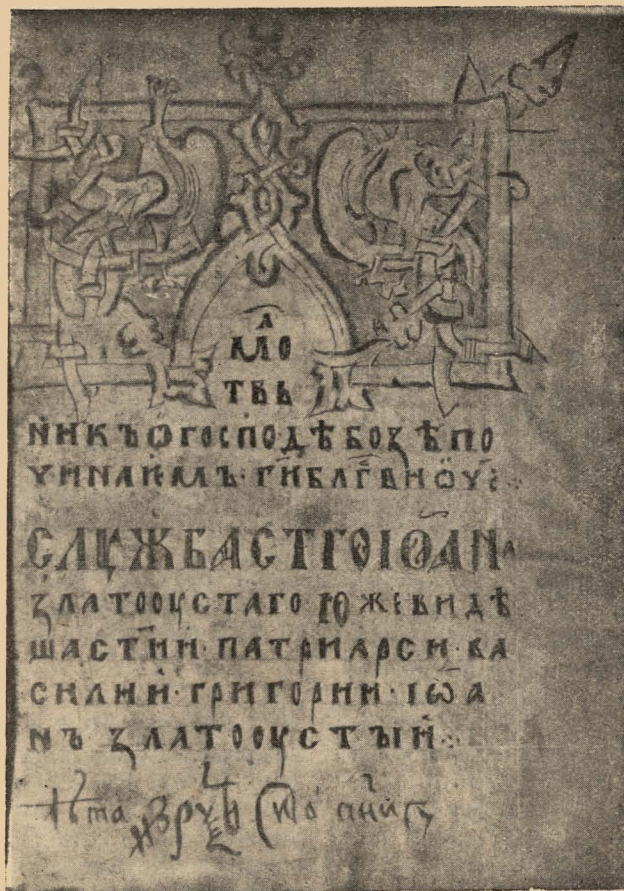

чаровання, яким перше був ентузіязм, — виявилось, що книжка ця XIV-го віку.¹⁾

Але не дивлячися на все це, новознайдена книжка все ж таки має певне значіння, і я коротко розкажу про неї. Березня 16 цього 1925 р. Високопреосвященний Іоан, тепер Архієпископ Української Автокефальної Церкви в Американських Зєдинених Штатах та в Канаді, прислав Науковому Товариству у Львові, а також і мені 10 розкішних фотографичних

тільки на моїх знімках це не якась фотографічна примха). Підкреслю, що кирилівських палімпсестів ми маємо не багато.

Книжка змістом своїм — це Служебник, що містить в собі: 1. Літургію Іоана Золотоустого, 2. Вечірню, 3. Утреню, 4. Службу св. Василя Великого, 5. Службу св. Поста (Літургію св. Григорія Двоєслова), 6. Молитви (за померших), 7. Молитви на панахиді, 8. Молитви заамвонні і 9. Аллилуарії і прокимни

Мал. 1. Молитовник князя Володимира Великого 999 р.
(початкова сторінка новознайденої книжки).

знімків з цієї книжки,²⁾ і по цих знімках та відомостях з листа Архієпископа я тут і розкажу про неї.

Перш над усе треба зазначити, що книжка ця, бодай в деякій частині своїй, палімпсест, цеб-то писано її на пергаміні, з якого стерте попереднє письмо; але письмо стерто не зовсім, — на деяких листах помітно ще попереднє кирилівське письмо (звичайно, коли

воскресні. На першій сторінці читаємо такий початок книжки: МѢТВѢНИКЪ ѿ господѣ козѣ починає мѣ. На основі цього початку (мал. 1-й) я й називаю цю книжку Молитовником.

Книжка ця надзвичайно цікава в першу чергу тими написами, які ми в ній знаходимо. Тому найперше спинююся на цих написах.

На л. 7 на полі проти тексту: за рѣка своєго їмрѣ.¹⁾ червоною фарбою написано на полі книжки: саву писца сѣа кнѣгы лета 82 ф. з. помани гдѣ не на судѣ и не на суженне. Отже, приписка ця (мал. 3) каже нам, що книжку цю написав якийсь писець Сава року

¹⁾ Акад. Ол. Шахматов — Акад. Аг. Кримський, Нариси з історії української мови. Київ, 1924 р. ст. 199.

²⁾ На цім місті складаю свою сердечну подяку Високопреосвященному Іоанну за цю ласкаву присилку.

¹⁾ Слово їмрѣ. (імя рек) знаходимо вже в XI в. в творах, напр., Феодосія Печерського.

999 (цеб-то 6507—5508 = 999). Дата надзвичайно важна, бо виходить, що перед нами найстаріша датована кирилівська книжка (старішою датованою від неї була б вже не книжка, а тільки болгарський напис 993 року). Хто такий був писець Сава — нічого не знаємо; але не виключається можливість, що перед нами той самий „поп Сава“, чи просто Сава, що написав знамениту т. звану „Савину книжку“ (Євангельські читання), яку

пис? Він так само говорить про кінець X-го віку. Хто був цей Яким, про це розповідає нам Новгородський літопис так: „Въ лѣто 6497 (= 989 рік). Приде Новугороду єпископъ Іоакимъ Кърсунянинъ и требища раздруши и кумиры посѣче. И уряди собѣ-църквѣ“...¹⁾ Цей же літопис повідомляє, що єпископ Яким помер в 6538 (= 1030) році.²⁾ Це був перший новгородський єпископ, який прибув з Корсуні до Київа і якого Володи-

Мал. 2. Св. Іоан Золотоустий.
Під ним напис, див. його на ст. 85.

звичайно відносять на XI вік. Коли б наш Сава був писцем і Савиної книги, то це було б дуже важною вказівкою, що відома Савина книга¹⁾ — пам'ятник скоріше початку XI-го віку, на що вказують його мова та письмо.

Другий цікавий запис (мал. 4) знаходимо на л. 10; тут, проти тексту: *ѿ ѿпцѣ нашемъ. імѣрк. червоною фарбою (киновар) на полі написано: и ѿакимѣ новгородстемъ ѿтъкъ корсунни и леоне киевстемъ. Що каже нам цей на-*

мир послав в Новгород, може й в 991 році.³⁾ Другий єпископ, який тут згадується, Леон, — це митрополит Київський, може й перший, як думають дослідники,⁴⁾ родом грек, що прибув до Володимира в 991 році, помер десь по 1004 році.⁵⁾ Отже й цей напис говорить нам про добу князя Володимира і дає

¹⁾ А. А. Шахматовъ, Разысканія о древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводахъ, Спб. 1908 р. ст. 618. Інші літописи дають другу дату приходу — 991 р.

²⁾ Там само, ст. 622—623.

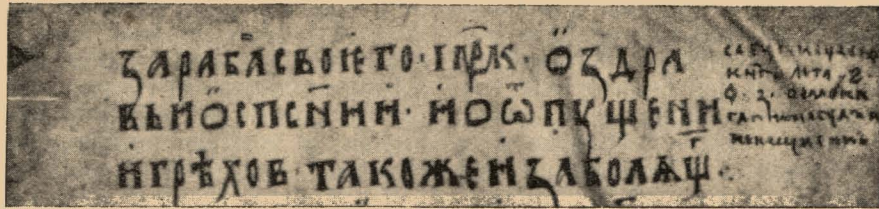
³⁾ Е. Голубинскій, Історія Русской Церкви, том I, вид. 2. М. 1901 р. ст. 174—175.

⁴⁾ Е. Голубинскій, ст. 277—278. М. Грушевський, Історія України-Руси, т. 4³ ст. 518.

⁵⁾ Е. Голубинскій, ст. 952.

¹⁾ Про цю книжку див. Щепкинъ, Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги, 1899 р., див. „Сборникъ Отд. русск. яз.“ 1901 р. т. 67. Цей же вчений р. 1903-го видав і саму Савину книгу, див. „Памятники старославянскаго языка“ т. I вип. 2.

Мал. 3. Напис на л. 7 про писця книги Саву
(див. його на ст. 82).

цікаве підтвердження, що р. 999 в Києві був Леон. Але звертаю увагу на те, що першим згадується Новгородський єпископ Іоаким і вже по ньому митрополит Київський Леон.

Третій напис на л. 14 б; тут, проти слів тексту: *и҃ци молима ѿ бл҃говѣрнѣмъ и вѣохранѣмъ кнѣзи нашема*: імрк. черво-

велике значіння. Але чи це написи того ж кінця X-го віку, як їх зміст? Ні, написи ці XIV-го віку; можливо (але це треба ще добре довести), що писала ці написи та сама рука, яка написала й цілу книжку. Написи ці мають виразну патріотичну новгородську тенденцію.

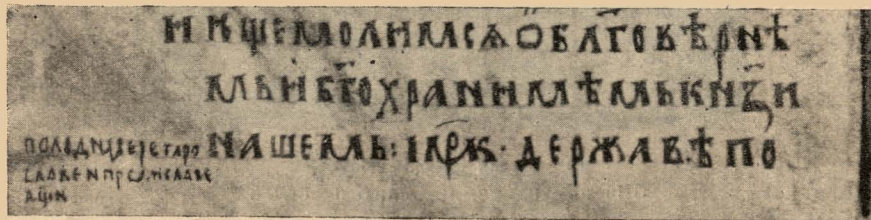
П'ятий напис на л. 52 такий: *вдарююся*

Мал. 4. Напис на л. 10 про єпископа Іоакима
(див. його на ст. 83).

ною фарбою на полі написано: володимере ярославе и предиславе дѣи, цеб-то поминається князь Володимир, син та дочка його (мал. 5). Чому згадується тут, крім Володимира, ще й Ярослав? — Гадаю, тому, що Ярослав правив Новгородом (по Вишеславі) ще за життя Володимира; а Предислава (в Літопису Передслава) була впливовою та енер-

святую книжку стринишему добрини на поминає ма грѣшна раба божія во стемъ хрещеннѣ касила преже влодимира... (одного слова не прочитав) *лѣта 82 ф н...* Отже знову перед нами надзвичайно цікавий напис (мал. 6), котрий розповідає нам, що цю книжку князь Володимир року 1000-го (6508—5508 = 1000) подарував своєму дядькові (стрию) Добрині.

Мал. 5. Напис на л. 14 б. — поминання князя Володимира та його семі
(див. його на ст. 84).

гійною сестрою Ярослава, що повідомила його про замісли Святополка Окаянного.

Малозрозумілий четвертий напис на л. 7; проти слів тексту: *за раба своего оусоншаго*. імрк. на полі написано: *г҃и бскол... ди раву васау вадима урсу и г҃ка колодмаа Ченца наленда псковита и шца моѣо максы[ма].* Вираз: „отца моего Максима“ певне стосується до покійного батька писця нашого Молитовника.

Всі чотири ці киноварні написи писано одною рукою. Як бачимо, вони мають дуже

Хто був цей Добриня? Це відомий брат ключниці Ольгиної Малуші, матері князя Володимира. Правда, Літопис Лаврентіїв (ліпше б Денисів) зве Добриню в уєм Володимира („бѣ Добрына уй Володимеру“, під 970 роком), а не стриєм, цеб-то що був він дядьком по матері (вуй); запис наш з невідомої причини зве Добриню стриєм (дядько по батькові, *patruus*). Цей Добриня був посадником новгородським за Володимира.¹⁾

¹⁾ Про нього див. М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 1³ ст. 470.

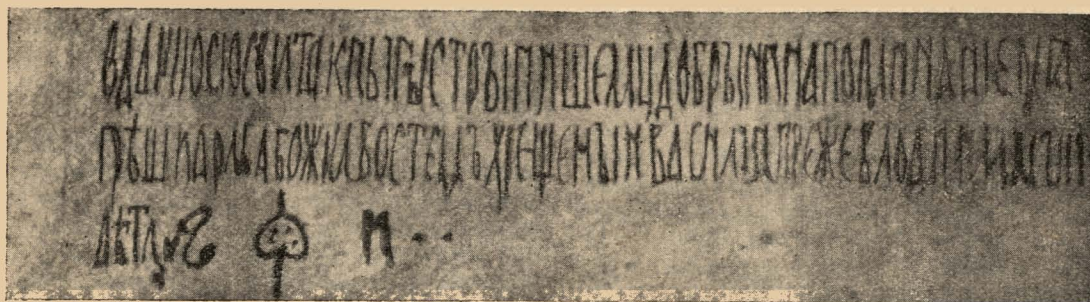

Шостий припис знаходимо на початку книжки (мал. 2) під малюнком св. Іоана Золотоустого: внукъ блаженнаго оуби васілен князь новгородъ. Отже це переносить нас знову таки до Новгороду, на той час, коли там княжив Володимир (в хрещенні названий Васи́лієм) перед тим, як сів на київський престол десь в 978—980 р.¹⁾ Рівняючи цей напис з написом 5-м, треба думати, що тут мова про того ж Васи́лія, що й в напису 5-м, цеб-то про Володимира. Цікаве тут те, що княгиня Ольга названа блаженною, — але так її називано вже в XI-м віці.²⁾ Отже вираз „блаженна“ вказує нам на трохи пізніший час.

Два останні написи, 5 та 6-й, писала одна рука — північно-руським півуставом чи

їє пишеться так, що поперечка, яка зєднує і з є, стоїть майже зверху, з малим підйомом зліва направо, знизу вверх; ця поперечка часом навіть зливається з верхньою головою є; язичок в є значно нижчий від цієї поперечки. Так само високо знаходиться поперечка і в буквах ю та ѡ в нашій книжці. Напис цих трох букв — звичайний напис для XIV го віку.

Буква ч в пам'ятках XI го віку звичайно має характер чаші: більш-менш півкруглий верх на товстій короткій нозі. Де-далі, з плином часу ч втрачає характер чаші, верхня частина помалу стає гострим кутом на присадкуватій нозі. В нашій Молитовнику буква ч вже не має характеру чаші, — це ніби па-

Мал. 6. Напис на л. 51 про те, що князь Володимир дарує книжку стрієві своєму Добрині (див. його на ст. 84).

не XV-го віку (буква, скажемо, к на цих приписах дуже підозріла — нагадує скорописне московське к XVI-го віку; подібну букву див., скажемо, навіть в друкованій Остріжській Біблії 1581 р., в початкових віршах передмови). І знову і в цих написах маємо виразну новгородську тенденцію.

Єсть ще й інші написи на цій книжці, але я не маю їх на своїх фотографічних знімках, а тому мовчу про них (напр. на л. 94: „Володимира и рабу Твою Ользю“, з листа Архієп. Іоана; цікаво б знати, проти яких слів ця приписка?). А на дерев'яній оправі єсть напис якогось східного письма, з датою.

II.

Росповім тепер про характер самого письма Молитовника князя Володимира, про його палеографічні особливості. Власне ці особливості найвірніше скажуть нам про вік цієї книжки. Спинюся головню лише на написові найхарактерніших букв.

Буква є в пам'ятках XI-го віку звичайно пишеться так, що поперечка, яка зєднує і з є, стоїть посередині букви і зливається з язичком в є. З плином часу ця поперечка піднімається все вище. В нашій пам'ятнику буква

лочка, зверху розколота, чи так би сказати — гострий кутик, поставлений на ніжку. Правда, часом роскіл цей має такі малопомітні округлості; нижня ніжка трохи більша від верхньої частини, а часом рівняється їй. Все це знову каже нам, що наша пам'ятка — XIV-го віку.

Букву ж вдавнину писали так, що до середньої палочки крила приставали до середини її; пізніше місце приєднання крил все підноситься вгору. В нашій Молитовнику ж має характер XIV-го віку: вона має верхню частину значно меншу від нижньої, але все таки досить помітну; пишеться вона так: перше середня палочка, а потім ліва частина в два прийоми і вкінці права частина теж в два прийоми.

Букву з вдавнину писали звичайно так, що нижній хвіст її звичайно або спадав просто додолу, або з нахилом вперед, наліво. В нашій пам'ятці з писано так, як його писали звичайно в XIV віці: нижня частина має великий хвіст, дугою (ніби кринолин) відкинутий вправо.

Цифру 6 в давніх пам'ятках найчастіше передається через s (зіло, нагадує латинське s); в рукописах XII—XIII віку цифру цю звичайно передають значком на зразок нашого z. В нашій Молитовнику цифра 6 два рази передається через z, а не через s, — а це теж пізніша ознака.

¹⁾ Там само, ст. 571—572.

²⁾ И. Срезневській, Матеріали для Словаря, т. I, ст. 110.

Не будемо більше спинятися на палеографічних особливостях письма, — вже й розказане веде нас виразно до XIV-го віку, може до його початку або середини. Звичайно, не треба забувати, що письмо постійно дуже консервативне і часом в людини декільки десятиків років не міняє своєї форми; тому при палеографічних описах помилка на якихсь 50 літ буває звичайною. Підкреслюю, що письмо тут не має ніяких значків наголосу (лише над *ѣ* часом бачимо зародок його), а це знову веде нас на час до XV віку. Придих над голосними звуками звичайно на зразок крапки. Єсть вязані букви, напр. *м з н* в слові *поможетву* л. 14 б, *л з ү* в слові *служба*, в слові *коледимере* звязане *н з м* на л. 14 б і т. п. Часом слова не дописуються: *какъ виса* и *проса* ·· [акиса], або *гү* *помолитме* ·· Просте титло обидва боки має опущені додолу. Знаки розділові: одна крапка або чотири. Буква *й* звичайно пишеться як *и*, але часом і з точкою над ним.

На моїх знімках єсть дві мініатюри на цілу сторінку: св. Іоан Золотоустий (мал. 2) та св. Василь Великий; крім цього єсть дві заставки та шість ініціалів (початкових букв). Заставки й ініціали — часта й звичайна в наших пам'ятках плетінка з ознаками чудовищного стилю. Кольори прикрас: червоний, жовтий та блакитний. Всі ці прикмети говорять знову таки про XIV вік, а мініатюри може трохи й молодші, — десь може й віку XV-го.

Отже, на основі палеографічних даних треба ствердити, що перед нами книжка XIV-го віку.¹⁾

III.

А що нам каже мова Молитовника? Мова так само говорить про пізніші часи, знову таки про той саме XIV-й вік. Коротенько зазначу декілька випадків.²⁾

Глухі звуки *ъ* та *ь* дуже часто опускаються, напр.: *вса* 14 б, *всго* 10, *всхъ* 10, *всѣмъ* 2. 3³⁾, *входацихъ* 10, *кнази* 10, *в онъ* 10 і *въ коню* 2, *помощникъ* 3, *оправданъ* 3, *прилѣжнью* 14 б, *вѣчныа* 3, *животныи* 2, *кныгү* 52, *гѣшна* 52 і т. п., хоч поруч знаходимо: *гѣшныхъ* 2, *непостижна* 2, *бвѣчныи* 3, *неизреченно* 3 і т. п.

Носові звуки в приписах не додержуються: *кназь*, *скатү* 52, хоч в книзі: *кнази* 10.

По голоснім звуці звичайно маємо *и*, а не *а*, напр.: *твоя* 14 б, *твоа* 14 б, *вѣтвѣи* 14 б, *васіліа* 2, *вѣчныа* 3, *вѣсѣуханна* 2,

¹⁾ До такого самого висновку прийшов і Акад. Агафангел Кримський в вище зазначеній „Історії укр. мови“ ст. 199.

²⁾ Листок, де починається Служба Василя Великого, зазначаю цифрою 2; а де Молитва Входу — цифрою 3.

³⁾ Слова *вса*, *всго* і т. п. в XI в. дуже часто писалися без *ъ*; пор. напр. Савину книгу.

вѣскрѣшнн 3 і т. п. Ця риса вказує нам на час до XV-го віку, до виразного південно-слов'янського впливу, коли в цих випадках почали писати по голосній *а*, а не *и*.

Місцевий відмінок: *о господѣ* 1 (зам. давнього *о господи*).

Шиплячі м'які, як то звичайно в старих пам'ятках: *нашъ* 3, *дшю* 7, *плачюцимъ* 3. Єсть ц м'якге: *ошю* 3.

Буває м'якге *т* в дієсловах: *гѣтъ* 7, *присѣмаеть* 7.

З виразніших рис, що може до певної міри вказують й на місцевість нашої книжки, зазначу такі:

Часом в записах маємо *ы* замість *и*, напр.: *кныгү* 52, *максъ* [ма] 7.

Зам. *жд* часом маємо *ж*, але знову таки в записах: *сүженне* 7, *преже* 52.

Замість *и* часто маємо *ь*, напр.: *зудьркины* 2, *житю* 3, *о здраки* 7, *дыако* 7, *дыакенства* 10, *о вѣсѣоустроєнни* 10, *дѣа* 14 б і т. п.

Часто знаходимо *є* зам. *ѣ*, але все в записах: *лета* 7, *о ишакимѣ* 10, *о леоне* 10, *о коледимирѣ*, *арославе* и *предиславе* 10, *ко стѣмъ хорѣнѣи* 52 і др.

Єсть форма *владимри* 52, але її можна прийняти й за *влад* або *воло*.

З окремих слів зазначу із записів: *ченца* 7 (слово *чърньць* єсть вже в Збірнику Святославовім 1073 р. л. 40), *стрви* 52, *сю* зам. *сню* 52; слово *рокъ* на л. 3 в виразі: *оуставилъ ієси рокъ* єсть звичайне для давнини.

Як бачимо, мова цієї пам'ятки (поскілки можна судити про мову на основі тих знімків, які я маю) виразно говорить нам, що це ні в якому разі не пам'ятка X чи XI віку, — мова знову таки свідчить про XIV-й вік, і то свідчить про північ, про Росію, а не про південь, не про Україну. Мова приписок значно молодша від мови тексту.

IV.

Із всього, що сказав я вище, ясно, що перед нами пам'ятка XIV-го віку. Але пам'ятка ця все таки має дуже велике значіння своїм змістом. Виходить, що князь Володимир мав Молитовника, якого написав йому Сава, син Максима в 999 році. Де саме писаний був цей Молитовник, не звісно, але можливо, що і в Києві. Одним роком пізніше, року 1000-го князь Володимир подарував книжку цю дядькові своєму Добрині, що правив Новгородом, — може для потреб тамошньої молоді церкви. І вже тут, в Новгороді, повстали мабуть і приписки в книзі, скажемо про свого єпископа Іоакима, але разом з тим і про митрополита київського Леона, про Володимира, але й про Ярослава, що княжив в Новгороді. Приписки ці, як що були вони в оригіналі, мали б повстати до 1004 року, до року смерті Київського митрополита Леона, бо він згадується тут ще як живий.

Отже, книжка ця свідчить, що вже через 9 років по офіційнім прийнятті християнства в Києві (рахую його на 990 рік) Володимир має вже повного Службника, якого написав йому певне свій таки писець Сава Максимович. Таким чином книжка ця — надзвичайно цікавий та цінний пам'ятник нашої старої культури, культури ще володимирових часів.

Молитовник Володимира переховувався, певне, в Новгороді, і вже десь в XIV віці якийсь писець москаль списав з нього копію, але скопіював усе, що тільки було в його руках, — це-то скопіював і старі записи. Звичайно, не маючи в своїх руках цілого Молитовника, не можу строго науково стверджувати, що він — перша копія з оригіналу; не виключається можливість, що це копія з копії. Як показує запис по перших листах, ця копія вже р. 1660-го була на Україні, а тепер оце й знайшов її Високопреосвященний Іоан в глухій закутку на Поділлі (де саме?).

Насовуються питання, чи перед нами не підробка якась? Змістом своїм пам'ятка наша — Службник — виключає потребу підроблення, але написи все таки насувають і певний сумнів. Чи це не праця якогось патріота новгородського, що хотів привязати князя Володимира до Новгорода? Можливо, що якийсь північний монастир переховував собі цю книжку і мав традиційні перекази про неї, як про книжку Володимирову, про що свідчили може й деякі написи; пізніше могли на цій підставі повстати й такі написи, який бачимо тут під мініатюрою св. Іоана Золотоустого. Що в Новгороді, взагалі на півночі, повставали патріотичні підробки, на це вказує хочаб підроблена новгородська легенда про апостола Андрія, — вона мовчить вже про бані новгородські, але розповідає про те, що в Новгородській землі ап. Андрій жив, проповідував і навіть полишив тут свого жезла, — не те, що в Києві поблагословив лише порожні гори.¹⁾ Але що первісний оригінал цієї книжки таки належав князю Володимирові і що ще тоді були зроблені деякі написи, це не викликає сумніву. Підкреслюю тут, що в цій книжці князь Володимир ніде не названий святим, — вказівка на давність цієї книжки, бо Володимира канонізовано дуже пізно, може в XIII віці.²⁾

Коли ж перед нами вірна копія (може й не перша?) з Службника князя Володимира, то наша пам'ятка має величезне значіння для літургистів, для історичних дослідів над церковними Службами, — це була б чи не найцінніша пам'ятка кирилівського письма для вивчення їх. Грецький Службник

маємо ще з VIII-го віку (в Петроградській Бібліотеці № 226, куплений за 15.000 рублів); найстаріший словянський Службник — це Службник XII віку, що зберігається в Московській Синодальній Бібліотеці № 343 (604); традиція каже, що це Службник препод. Варлаама Хугинського († 1193 р.)¹⁾. Вже св. брати Кирило й Мефодій в IX віці перекладали з грецького на словянську (болгарську) мову Службника, але він до нашого часу не зберігся. Коли б наш Молитовник був справді вірною копією з Володимирового Молитовника, то він був би найближчим до первісного Службника св. братів.

І справді, наш Молитовник має дуже багато цікавого особливо в своїм змісті; напр., тут за Великим Входом священник нічого не виголошує, — він тихо переносить св. Дари з молитвою 50-го псалма: „Помилуй мя Боже“; а перед входом і після входу є обряд повітання священнослужителів поміж собою, — а це все ознаки дуже старинного тексту. В сугубій ектенії єсть прохання, яких тепер не вживаємо. На проскомидії єсть молитви, незнані тепер, — напр. молитва над кадилом: „Гїи кє нашъ, призываи авелевы дары, ноєвы и аронскы.“²⁾ Крім цього, тут ще маємо ось ці 14 заамвонних молитов на такі свята: 1. Різдво, 2. Водохрещі, 3. Стрічання, 4. Благовіщення, 5. Вербниця (так в книжці), 6. Великдень, 7. Антипаска, 8. Преполовлення, 9. Вознесення, 10. Пятидесятниця, 11. Спаса, 12. Успіння Богородиці, 13. Народження Богородиці і 14. Воздвиження. В найстаріших грецьких Службниках VIII-го віку єсть 28 заамвонних молитов;³⁾ крім цього, знаємо ще 8 грецьких Службників, де єсть різні заамвонні молитви. Але різних заамвонних молитов в словянським перекладі (крім молитви на Великдень та на Різдво) ми ще не знаємо, — наш Молитовник подає їх здається вперше.⁴⁾

Але говорити докладно про зміст нашого Молитовника можна б лише тоді, коли б він був увесь в наших руках. Взагалі ж підкреслюю, що по тих 10 листках, які я маю в себе, годі робити будь які остаточні висновки. Тут я можу лише побажати, щоби Високопреосвященний Іоан якнайскоріше або сам видав цю пам'ятку, або дав змогу якійсь науковій інституції її перевидати. Пам'ятка дуже цінна і заслуговує наукового перевидання.

29. III. 1925.

¹⁾ Митр. Макарій, Історія Русской Церкви, т. III³ ст. 114.

²⁾ Пор. М. И. Орловъ, Литургія св. Василя Великаго, Спб. 1909 р. ст. 31.

³⁾ Частину їх переклав з грецької на російську мову еп. Порфирій, див. „Первое путешествие въ Аѳонскіе монастыри и скиты“, Київ, 1877 р.

⁴⁾ Див. М. И. Орловъ, Литургія св. Василя Великаго, Спб. 1909 р. ст. 321—381.

¹⁾ Е. Голубинскій, Історія Русской Церкви, I², ст. 26.

²⁾ Е. Голубинскій, Історія Русской Церкви, т. I² ст. 185—186.

СТАРІЙ ЛЬВІВ.

ЦЕРКВИ. II. НА ТЕРИТОРІЇ КНЯЖОГО ГОРОДА.

Написав В. КАРПОВИЧ.

1. КНЯЖА ЦЕРКВА СВ. МИКОЛАЯ.

З ІСТОРІЇ її не багато відомо. По традиції і деяким вказівкам історичних жерел вона існувала як теремна княжа церква вже в XIII віці. Вперше вона згадана в 1292 р. в грамоті князя Льва, але ця грамота є пізнішим фальсифікатом, potwierдженим в 1448 р. Щойно від 1445 р. маємо докладніші вказівки, з яких слідує, що вже в XV в. вона стояла в тім самім місці, де нині, під горою, називаною „Будельничою“, при дорозі, що вела з Волині. Належали до неї численні поля, сіножати, огороди, сади, пасіки та люди, що жили на сих грунтах. В 1536 р. дістав парох від львівського старости ліс коло Львова; в 1539 р. церква стала криломанською, себто кожний її парох був членом установленої владикою Макарієм Тучапським капітули при церкві св. Юра. В 1544 році завели при ній братство. В половині XVI в. стала парохія при церкві св. Миколая окремою „юридикою“, т. зн. брала від підданих на своїй області чинші для себе і для замку та переводила над ними в поменших справах суд. До 1608 р. парохія переходила дорогою спадщини з батька на сина — як се було тоді звичаєм — і щойно від того часу перейняло її на себе церковне братство. До парохії належали зажиточні ремісники та найбогатші з поміж них кушнірі. Нині церква св. Миколая є дочерною церкви св. Пятниць.

В теперішнім виді колишня княжа церква зберігла багато з признак старинности та суворой монументальности, хоч не раз падала жертвою вогню (в 1623 і 1800 р.). Не мало знищили набіги неприятеля та зробив своє зуб часу. Нинішній вид завдячує вона передовсім XVII віку, а і кінець XVIII. слідний в деяких деталях — в сім часі відновив її єпископ Микола Скородинський. В кождім одначе разі вона стоїть на місци колишньої соборної церкви, зберегла її вид в поземнім нарисі та в основі мурів, хто зна, чи не сягає ще XIV в. Поземний її нарис се типовий зразок середньовізантійського будівництва. Центральна василіка з трьома навами, в виді хреста з трьома абсидами та двома банями, з яких одна більша, овальна, над перехрестем, та друга менша, кругла над головною абсидою. Півкруглі, тяжкі (головна і права) абсида виступають замітно на зовні; прямокутною є тільки ліва абсида, перероблена коштом і заходом пізнішого єпископа о. Петра Білянського в XVIII в.

Головна нава складається з трьох частин, а саме: з притвору, властивої церкви та пресвітерії з абсидою. Поздовж її тягнуться з обох боків побічні нави, що не зачинаються разом з середньою навою, а лиш там, де кінчиться притвір; в заді замикають їх абсида, що знова не доходять головної абсида. Ті бічні нави є отже коротші, завдяки

Княжа церква св. Миколая.

чому виразно виступає на зовні форма хреста. В середині накриває їх хрестове склепіння.

Центральна система, получена з поздовжною василікою, та замітний від середини і з зовні грецький хрест нагадують в поземнім нарисі конструкцію іншого, старинного храму, а саме катедри Вірмен з XIV в.

З памяток в церкві св. Миколая лишилося небагато. До середини входить через притвір, над яким висіли дзвони, що нині вже не існують, бо зареквіровані австрійською владою. В великім бароковім вівтарі збереглася ікона св. Миколая, мальована на візантійсько-український лад; святий зображений в погруддю, цілий, з виїмком лица, закритий бронзовою бляхою з замітними витискама. В лівім вівтарі поміщений образ, мальований на полотні, що зображує св. Євангелиста; се се мабуть копія якогось ліпшого мальовила. В лівій каплиці висить копія ікони М. Божой, що тепер у Ченстохові. Давніше

була в сім місці ікона св. Покрови, замітна своєю іконографією. Мати Божа в повітрі розтягає плащ над огненною пропастью, де поміщені душі грішників. З рамен М. Божої спливає багато стяжок, яких чіпаються поодинокі душі, що тим способом дістаються в гору; на кожній стяжці українські написи, мабуть жалоби та прохання грішників. На самім долі представлена морська хвиля, а на ній велит з розвертою пащою; над тим знова плаває корабель, але потрісканий, з якором, прибитим сильно до його стіни. Минулого року відновив сю ікону і законсервував інж. В. Пещанський.

У вівтарі по правім боці нема ані одного старого мальовила, а лиш на деревляних дверох стінної шафи образ Ісуса Христа з М. Божою й Апостолами — що походить зі спаленого в XVIII в. старого іконостаса. Давніше був тут Ісус на хресті, що його намальовав якийсь ліпший маляр, мабуть заграничний.

Головний вівтар бароковий. Новий іконостас се дуже гарний зразок рококо. По лівім боці іконостасу висить ікона М. Божої з бляхою, по другім боці на дошці, на золотім тлі, св. Теодор, зі знесеної церкви св. Теодора Тирона. Напроти барокової проповідниці мальовило на полотні — св. Василь.

З інших памяток замітний ще деревляний ручний хрест, різблений, з кириличними написами в срібній, граверованій оправі з пе-

реділами. На нім зображені 12 подій з біблійної історії. Різба й оправа знаменитої роботи. Сам хрест з XVI або XV в. — походить з Волощини; підстава новіша.

Грамоти, що відносяться до церкви св. Миколая, зберігаються в архіві церкви св. Параскеви.

В 1924 р. відновлено цілу церкву зовні, при чому відслонено з під тинку стародавній церковний зруб, уложений з правильних камяних квадр. Є се мабуть остани первісної церковної будівлі, коли не з княжих часів то найраньше з XIV. На чоловій стіні притвору, на місці знищених мальовил кінця XVIII. або поч. XIX ст., умістив маляр Петро Холодний фреск Розпяття з Предстоящими та ікону св. Миколи в оточенні виноградної плетінки, під які спеціальну заправу виконав інж. В. Пещанський.

Про церкву св. Миколая писали: F. Łobeski. Cerkiew pod wezwaniem św. Mikołaja na Krakowskiem przedmieściu. (Historja tej cerkwi. Opisy obrazów). „Dodatek do Gazety Lwowskiej“ — 1854, Nr. 20; Бѣлоусть Константиновичъ. Описаніе иконъ въ церквахъ стол. градѣ Львовѣ. Львовъ 1857. (Перерібка описів Лобеского); Ф. Лабенскій. Русскія церкви и братства на преградіахъ львовскихъ. Львовъ, 1911. (Оттискъ изъ „Вѣстника Народнаго Дома“); M. Hołubec. Cerkiew św. Mikołaja we Lwowie. „Wiadomości Konserwatorskie“, Lwów 1924. N. 2.

2. МОНАСТІРСЬКА ЦЕРКВА СВ. ОНУФРІЯ.

Монастир св. Онуфрія згаданий вперше в грамоті князя Льва з 1292 р., наданій церкві св. Миколи, але ся грамота не автентична. В міських актах говориться про нього під 1453 р. Великим добродієм і другим основателем його був міщанин Степан Дропан, якого запис на монастир потвердив в 1460 р. львівський староста Андрій Одровонж, а вітак в 1469 р. король Казимир IV. Згаданий Дропан мав поручити святоонуфрійський монастир покровительству Успенського братства, що управляло ним до кінця XVIII в. В половині XVI століття князь Острожський перебудував деревляний монастир на мурований та наділив його грунтами. В 1591 р. завело при нім Успенське братство шпиталь, а в 1633 році друге церковне братство під іменем молодшого, що його в 1645 р. потвердив київський митрополит Петро Могила.

З початком XIX в. розширено монастир і церкву та приміщено тут переведених з церкви св. Юра черців чина св. Василя.

На перший погляд видно, що на теперішню церкву склалися три а властиво чотири части. Велика церква побудована в половині XVI в. коштом князя Острожського. В поземім нарисі зображує вона довгий простокутник, закінчений шестигранною абси-

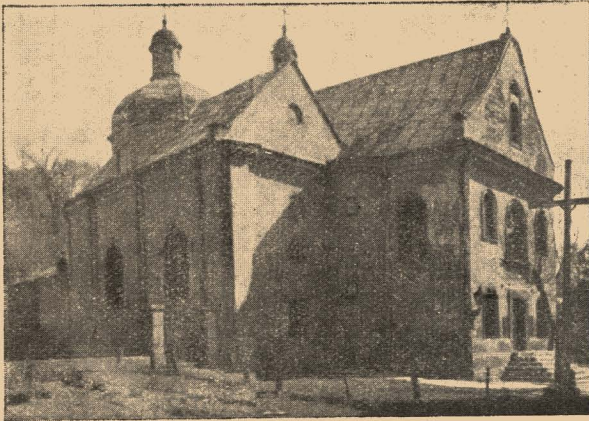
дою, накритий звичайним двоспадовим дахом. Старшою є частина з правого боку, також шестикутна, рівнобіжна до середньої нави. Супротив чола властивої церкви її фронт відступає досить у зад. Взагалі, в головнім виді вона подібна до середньої партії, накрита одначе дахом з банею, якої нема на середині храму. До середини сеї правої нави, названої також „меншою церквою“, веде вхід з гарним, камінним порталом з ренесансовими розетами і рустиками. В горі над ним виїмок з святого письма і дата: „**РОКЪ** **шафа** (1701) **ЯВГЪ(ст)Я ДІ**“ (14). З сеї дати слідує, що ся бічна нава, або каплиця, коли не побудована в 1701 р., то в кождім разі завдячувала йому свій теперішній вид, по основній реставрації після знищення храму в часі облоги Львова Турками.

По лівім боці дверей до згаданої вище каплиці, на зовнішній стіні середньої церкви (нави), бачимо вмуровану прямокутну камінну таблицю з ледви читкою написом латинськими буквами: „HELENAE ILVSTRISSIMI OLIM PRINCIPIS MOLDAVIAE IANKVLAE FILIAE ALB PONETOWSKI CHARISS(IMAE) CONIVGI OB DVLCISSIMAM MEMORIAM POSVIT. MORTVA DIE XXV. FEB(RVARII) A. D. 1598“. (Олені, дочці світлого колись

господаря Молдавії Янкула, найдорожшій жінці в найсердечнішу пам'ять поклав Альберт Понетовський. Вмерла дня 25 лютого Р. Б. 1598).

Як виходить з написи, в монастирській церкві похоронена була донька другого мол-

Монастирська церква св. Онуфрія.

давського господаря, стятого на львівським ринку в 1582 р. Він сам був похований в гробниці костела ОО. Бернардинів. Донька його Олена була одружена з Войтіхом Понетовським (не Понятовським), а друга, „incola Leopoliensis“, з львівським купцем, Греком, Антоном Катакалло.

Довгі віки складалася церква з згаданих двох частин і щойно в наших часах добудували з лівого боку нову каплицю (наву), зовсім схожу з правою; над таким самим ренесансовим порталом є дата 1902 р. І над сею навою є розіпнята над звичайним дахом вісьмобічна баня з ліхтарнею. Всі три частини храму закінчені абсидами в виді половини вісьмокутника. До середньої нави добудували в 1820 р. ще і пресвітерію, а з боку дві захристії. При тій нагоді вмурували в зовнішню стіну церкви від пресвітерії стару надгробну камінну плиту, обведену дуже гарним, різбленим обрамленням. Походить вона з кінця XVI в., а, на жаль, не достає їй вже долини. На ній читаємо гарним почерком сих часів: „ЗДЕ ЛЕЖИТЬ СЛАВЕТНЕ УРОЖОНЬ РЯБЪ БОЖИ МИХАИЛЪ ЛЕВКОВИЧЪ ПРЕЖИВЪ ЛѢТЪ...“ Памятка се по знесені цвинтарі, що розлягався горою над церквою, де нині монастирський город.

Головну наву накриває від середини бочкове склепіння з люнетами; склепіння бічних нав складається з двох перехватів, одно накрите перехрестним склепінням, друге банею. В цілій церкві недавно перевели основну реставрацію, жертвою якої впала не одна цінна пам'ятка. Нового походження є гарний зрештою іконостас з іконами, кисти Модеста Сосенка.

З давніх образів, що їх описав Ф. Лобеский, нема в нинішній церкві майже ані одного. Дарма шукати за інтересним образом в головнім вівтарі, що зображував св. Онуфрія, мальованого на дошці з металевими ризами. Нині на його місці висить інший образ св. Онуфрія на дошці і два ангели подають йому корону, а під ним видно св. Йосафата.

В правім вівтарі бачимо новий образ Ісуса Христа, з другого боку св. Миколая. В лівім, Матір Божу, а з другого боку св. Василя. На балюстраді хорів розвішений цикл образів з подіяли зі старого завіта. Дарма шукати тут за величезним образом на полотні в гарних рамах, що в кількадесятьох поодиноких образах зображував життя св. Покровителя храму і монастиря з відповідними написами.

Лишилася ще проповідниця простої роботи в дереві. Вона зображує в долі скельну печеру, в якій клячигь св. Онуфрій. Давніше можна було бачити при нім ще лісні звірята; усунули їх мабуть під час останньої реставрації. На вершку амвона стоїть пелікан, що кормить свою дітвору. Проповідниця інтересна як робота домашнього майстра, а не як твір справдішнього мистецтва.

Давніше в церкві і на хорах були портрети ігуменів, монахів, владик й історичних осіб, які нині зберігаються в самім монастирі.

На колишнім цвинтарі довкруги церкви лишилося ще кілька кам'яних нагробків. Між ними обеліск на гробі протоігумена ОО. Василіян, ректора львівського університету о. Модеста Гриневецького († 1818 р.), що його поставив 1 вересня 1823 р. приятель покійного, Вінк. Рубчинський, власник дібр та член галицьких Станів. Другий обеліск покриває епітаф монаха, Теофана Голдаєвича, що помер 1 вересня 1822 р. Третій посвячений пам'яті реставратора монастиря, о. Арсенія Радкевича, протоігумена ОО. Василіян і професора східних мов на львівським університеті. Кільканацять кроків від сих пам'яток встроплений в спаді гори невеликий, природний камінь, на яким вирізав хтось в 1902 р. напис хрестом: „МИРЪ МНОГЪ ЛЮБАЩИМУЪ ЗАКОНЪ ТВОЙ“.

На самій горі над церквою, під граничним муром, криється ще одна пам'ятка давніх часів, а саме штучно з кам'яних брил побудована скельна печера, а в ній фігура св. Онуфрія, подібна зовсім до фігури під терасою в низу дзвіниці від Жовківської вулиці. Вона значно менша від фронтної. Се та, що її в 1825 р. вкрали з під галерії і нашли відтак дома у Яна Скальського, але без руки і пів бороди. Ушкодження ці направили якось монахи, але св. Онуфрій не довго вже лишився під терасою. На його місці вставили значно більшого, а малу фігуру по-

ставили в печері на вівтарці. Мало се місце мабуть 1827 р., бо таку дату бачимо на однім камені внутрі печери, в якій правиться деколи Службу Божу.

Окрему увагу слід присвятити вежі дзвіниці та монастиреви.

Чотиригранна вежа, накрита звичайним шатровим дахом, вже здалека звертає увагу по правім боці Жовківської вулиці. На право прилягає до неї одноповерховий будинок монастиря. Під нею на терасовім підвищенню є вхід на церковне подвіря та до самої церкви. В ниші тераси від вулиці стоїть камінна фігура св. Онуфрія, а в нишах самої вежі в горі видніють фрескові мальовила Преображення, Поклону монахів Спасителю, св. Антонія і Теодозія Печерських. На фронті над входом вмурована мармурова таблиця з датою: „Рокъ Бжіа 1820“ (1820).

Грубі, баштові муровані вежі, побудовані на лад вежі Скита Манявського, вказують, що вона була колись оборонною. Від долу була мурована, а з гори деревляна. Долину побудували в 1654 р., а деревляний верх в 1681 р. В 1820 р. знесли деревляну часть та піднесли муровані в гору на скріплені фундаментах; до сего відноситься дата на згаданій табличці над входом.

Всі дзвони зареквірував австрійський уряд в часі війни 1914—1918 рр.

В часі, коли князь Острожський побудував церкву св. Онуфрія, повстав мабуть і невеликий мурований монастирець з кількома келіями, до яких в літах 1592 до 1600 прибудували мурований шпиталь, зложений з сінній з кухнею і двох більших кімнат, одної для мушин, другої для жінок. В часі облог та пожарів Львова в XVII в. падала церква і монастир нераз жертвою, найбільше в 1672 р. Щойно в 1680 р. відреставрували її разом з шпиталем і монастирем, а відтак поширили монастир о чотири нові келії. Від 1693 до 1698 рр. обвели цілий монастирський простір укріпленим муром зі стрільницями, яких сліди збереглися ще нині від Замкової вулиці.

В 1765 р. шпиталь знесли, а його кімнати зайняли та почасті відновили монахи, яких разом з ігуменом проживало тут звичайно чотири. Головним осідком львівських Василян був до 1815 р. монастир при церкві св. Юра; в сім році мусіли віддати його митрополитам, а самі перенести до св. Онуфрія. Щоби помістити їх всіх, перебудували монастир, добудували поверх та взагалі надали монастиреви і дзвіниці їх теперішній вигляд.

Давніше перед головною (середньою) церквою був притвір, під яким хоронили визначніших людей, як н. пр. молдавського господаря Томшу, якого в 1565 р. стягли на львівським ринку. Ще в половині XIX в. бачив Ф. Лобескі внутрі церкви, побіч головних

дверий по правім боці, вмуровану в стіну прямокутну камінну плиту з славянською нечиткою вже написю довкруги і по середині видніла гарно різблена голова буйвола — герб молдавських господарів. Де нині знаходиться сей пам'ятник, невідомо.

Дзвіниця церкви св. Онуфрія і монастиря оо. Василян.

По обох боках головного входу до церкви, з надвору, є вмуровані дві прямокутні надгробні кам'яні плити з майже нечиткими написами.

По лівім боці плита з гарним пліско-різбленим ренесансовим орнаментом та написом: „Рокъ 1622) СѢТЪ БРІД Г ПРѢСТАВИСА РАВЯ БЖІА ПОЛАНЕК... ІЦЬКА ДОШКА“. Над сим текстом вінець — по лівім його боці буква ІІ — по правім якась загерта друга буква.

По правім боці дверий вмурований другий камінь без орнаментів та з написом по краях прямокутника: „ЗДЕ ПОЛОЖЕННИ РАКИ БОЖІЕ ЯНДРЕИ И МАРИА... В КИТЪ ѿ РАСЛИ СЛАВНОГО КАСИЯНА СЛЮБИРА“. В горі, над вінцем з ключом, дата: „Рокъ Божиа 1610“ (1610).

З святоонуфрейським монастирем в'яжуться ще деякі історичні спомини. В церкві його мала зберігатися довгий час чудотворна ікона М. Божої, що тепер у Ченстохові, заким не перевезли її до Белза, а звідси в 1377 р. до Ченстохови. В підземеллях, по традиції, мали хоронити членів князівської родини та українських бояр, не говорячи вже про цілі покоління львівського міщанства, що лягли на монастирським цвинтарі. До нині зберіглися тільки згадані вище надгробні плити.

Найкращою одначе картою в минувшині монастиря є його зв'язь з першим українським друкаром у Львові, Іваном Федоровичом, що 1574 р. видав у Львові „Апостола“ — першу книжку на Україні.

Він поселився з сином, званим Переплетником, на Підзамчу і помер тут в 1583 р. Похоронили його на цвинтарі святоонофрейського монастиря. Ще в 1883 р. А. Петрушевич бачив надгробний його камінь. Тоді сей камінь, майже оден сяжень довгий, находився в церкві, в притворі, побіч головних дверей, з правого боку під стіною. Видно було на нім герб Івана Федоровича в такім виді, як на останній карті Острожської Біблії, з написею по краях плити: „(Іоаннъ Феодоро)вичъ друкаръ москвитинъ, которий своємъ тщаніємъ друкованіе занедбалое обновиль, преставися въ Львовѣ року 1583 декембрия...“ На середині каменя: „Положень... въскресенія змертвыхъ чаю. Друкаръ книгъ предъ тѣмъ не виданыхъ“.

Пресумні були останки життя стільки заслуженого для української культури чоловіка. Ще п'ять літ перед смертю приневолила його нужда заставити друкарську обстанову Жидови Ізраїлю Якубовичу за 411 золотих польських, а сума з процентами дійшла в 1585 році до 1500 золотих. Владика Гедеон Балабан, боячись, щоби заставлену друкарню не продали львівські Жиди в московську землю, закупив її разом з українськими львівськими міщанами, які вкінці при непорозуміннях між ними і владикою були приневолені самі сплатити Жидам належний довг і в 1586 р. відкрили друкарню при Успенській церкві. Таким способом перший друкар у Львові поклав основу найдавнішій українській друкарні, що від тоді існує безперервно до нині. На жаль, власники церкви не зуміли зберігти його могили, а навіть знищили його надгробний камінь.

Відкуплена від Жидів друкарня Федоровича перейшла на власність Ставропігійського Братства, приміщена при Успенській цер-

кві. Коло 1608 р. перенесли її, з нагоди робіт коло нової церкви, до монастиря св. Онуфрія, де полишилася до 1616 року. Булаби вона і дальше там лишилася, колиб не припадок, що мав місце в 1615 р. Велямин Рутський, уніятський митрополит, і Ілля Мороховський, також уніятський владика володимирський, найшлися припадком разом у Львові. Хочачи оглянути братську друкарню, без повідомлення вступили на монастирський цвинтар. Церковне братство, думаючи, що уніяти мають намір заволодіти монастирем і друкарнею, вдарило на тривогу у дзвони. Збіглося багато народа, кинулося на владик та їх людей так, що сі ледви встигли спасти життя. Ся подія спричинила процес та стала жерелом безчисленних журб і видатків для братства, що для безпеки перенесло друкарню біля міської церкви. В онофрейському монастирі містилася друкарня в середній частині старого будинку, який до нині зберігся в партеровій кондиції.

При монастирі зберіглися гарна бібліотека, архів та галерія образів, які будуть описані окремо.

Про церкву і монастир св. Онуфрія писали: М. Коссак. Шематизм провинції Чина св. Василя В. въ Галици. Львів 1867, стр. 56, 206–208; В. Щурат. Свято-онофрейський монастир у Львові. Львів 1908; Н. Н. Церковъ св. Онуфрія въ Львовѣ. Львів 1909; А. Czołowski. W sprawie klasztoru i dzwonnicy OO. Bazylianów. Львів 1909; F. Łobeski. Dodatek do Gazety Lwowskiej 1854. ч. 27–30; А. Петрушевич. О началѣ книгопечатанія на Руси вообще а въ городѣ Львовѣ въ особенности. Временникъ Ставропіг. Братства. 1884; „Стара Україна“, 1924. Вв. II–V; Ів. Огієнко. Історія українського друкарства. Т. I. Львів, 1925.

МИКОЛА КОСТОМАРОВ.

(В 40 РОКОВИНИ СМЕРТИ).

Написав ІВАН КРИПЯКЕВИЧ.

МИКОЛА Костомарів протягом трьох десятків літ, від 1850-тих до 1880-тих рр., стояв на першому місці в українській історіографії, був її чільним представником і ідеологом. У своїому громадянстві він втішався необмеженим довірем і славою, для чужих, для Росіян, він своєю особою репрезентував все українство. Ідеї Костомарова добули собі широкий хід на Україні і в Росії, — дотепер ще жиємо під їх вагою і впливом.

Які цінности дав Костомарів нашій історіографії?

Костомарів здобув собі імя великими монографіями і виданнем жерел до історії козаччини. Його монографії читалися як роман і справді з боку артистичного зображення не мають собі рівних в нашій історичній літературі. Знову ж його „Акты южной и западной России“ в 10 томах є монументальною публікацією до початків козацької держави. Але й археографічні видання Костомарова і його монографії оцінюються вже критично.

Костомарів як археограф стрівувався з закидами інших сучасних спеціалістів (особливо

Карпова). У своїх виданнях він давав перевагу актам побутово-культурним, не раз треторядного значіння, а пропускав дипломатично-політичні жерела першої ваги. З цілості актів він не раз виривав частину, не згадуючи зівсім про цілість, хоч такий уривок зображував справу в неповному виді. І протинно, містив знову в цілості акти, що на се не заслуговували і досить було подати з них регести. Деякі томи Актів появилися без показчиків, у всіх томах річеві пояснення дуже скупі. Сим закидам не можна не признати рації.

Але ще більше застережень вимагає ідеологія Костомарова.

Характеристичне є вже відношенне великого історика до джерел, на яких будував свої синтетичні твори. Хоч Костомарів був одним з найліпших знавців актового матеріалу, у своїх працях він видимо легковажить сі жерела з першої руки. Для нього все більшу ціну має традиція, літопис, як акти, безпосередні останки давніх подій. Типовим прикладом сього може служити найславніша монографія Костомарова „Богдан Хмельницький“. У ріжних сумнівних питаннях, де инше освітленне дають жерела сучасні подіям, инше пізнійші літописи, Костомарів перекиляється на сторону літопису — мовляв, традиція вірнійше відчувала минуле.

Проявом тих самих поглядів історика є його незвичайне довіре до народної пісні. Клясично змальовані сі погляди у дисертації Костомарова „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи“ (1843 р.). Головним завданням історика є зобразити вірно події минувшини. Історик шукає жерел, що давали йому се правдиве світло. „Звичайно в такім випадку ми привикли вказувати на т. зв. історичні жерела себто твори відомих осіб, що писали про події. Але як тільки історія відкріє оповідання про минулі віки, зараз бачить противоріччя, пристрасть, видуману неправду. Щож робити? Як знайти точку, з котрої оцінити жерело?... Всі такі недатки історичних матеріалів заставляють історика шукати інших жерел, що зробилиб для нього живійшим і більш зрозумілим темне і неозначене. Кождий нарід має у собі щось означеного, що торкається більше або менше кождої з тих осіб, що приналежать до народа. Се народній характер, по якому всю масу можна розглядати як одну людину... Для пізнання народнього характеру треба поступати так, як з людиною, яку бажаємо розслідити: треба шукати таких жерел, в яких нарід висказавби себе несвідомо“. Таким жерелом є література. Але книжна література се звичайно витвір вищих верств. Народ висказує себе у народній пісні. „Дійсно народня пісня має першенство перед усіми творами: пісня висловлює почування невивучені, відрух душі

невидуманий. Нарід у ній являється таким, яким є: пісня — правда. Є і друга так само важна прикмета народної пісні — її всенародність. Ніхто не скаже, коли і хто утворив таку пісню, вона вилилась усею масою. Кождий, хто її співає, ніби уважає її власним твором. Ніде нарід не являється такою єдиною особою, як у тих звуках своєї душі. Отже ні в чому так не висказує свого характеру“.

У тім, що Костомарів до народної традиції прикладав таке велике значінне, проявляється його основне історіографічне становище, — своєрідний демократизм, на р о д н и ц т в о. Всі давнійші історики України були у більшій чи меншій мірі представниками аристократичного напрямку в історіографії, — чи візьмемо старого Самовидця, чи Величка і Грабянку, чи Історію Русів, Бантиша-Каменського, чи навіть Максимовича. Костомарів увійшов на инший шлях. У своїй автобіографії він згадує часи своїх перших історичних студій і пише: „Я читав багато всякого роду історичних книг, вдумувався в науку і прийшов до такого погляду: чого се в усіх історіях розводяться про визначних державних діячів, деколи про закони й установи, але немов легковажать життя народної маси? Бідний мужик-хлібороб, працівник, якби не існує для історії; чому історія не говорить нам нічого про його побут, про його духове життя, про його почування, спосіб його радостей і смутків. Я прийшов до пересвідчення, що історію треба студіювати не тільки з мертвих літописів і записок, але в живому народі“.

Ся основна думка, що підставою всеї історії, героєм всіх історичних змагань є маса, нарід, — доводить Костомарова до негачії всіх тих явищ минувшини, в яких нарід не проявив своєї ініціативи. Так він доходить і до негачії держави. Нарід не зумів створити держави, державу накидали масі вищі верстви, — держава отже не має природних основ існування... У своїй автобіографії, у спогадах про університетські лекції у Петербурзі, він пише: „Вступаючи на кафедру, я мав думку у своїх лекціях підняти на перший плян народне життя у всіх його видах. Довголітні заняття історією розвинули у мені сі погляди. Я бачив, що держави являлися все більш випадковим плодом завоювань, як необхідним наслідком географічних та етнографічних окремішностей народнього життя. Тому майже все держава складалася не з одної народности; сильнійша давила слабші, старалася підчинити й деколи асимілювати їх, рахувала за собою право влади над ними, що освячувалося давністю, допускалася над ними насилля і всяку пробу до самозбереження з їхньої сторони уважала злочинном.

Але життя продовжало розвиватися іншим шляхом і держава залишилася тільки зверхньою формою об'єднуючої поліційної влади. Там, де не було завойовання або де воно не являлося достаточо могутнім, там не могла утворитися й держава. Свобідні людські громади для власної вигоди, а найбільше для власної охорони, змагали до союзів "... Природним отже устроєм Костомарів уважає не державу, а якийсь примітивний зв'язок малих громад без постійної влади, якусь ідеальну анархію... Нахил до таких громадських форм, по думці Костомарова, все був прикметою Українців: „В політичній сфері Українці були спосібні творити серед себе добровільні товариства, зв'язані настільки, наскільки до сього спонукувала конечна потреба і тривалі настільки, наскільки їхнє існування не вадило незмінному законowi особистої свободи“... (Дві руські народности).

Всі ті погляди Костомарова в його часи приймалися загально і принесли йому широку популярність. Сьогодні не можемо вже ними захоплюватися. Розвиток життя виказав слабкість теорій нашого історика.

Костомарів хотів пізнати давні змагання народа на основі народної традиції, що дійшла до нашого часу. Сей шлях показався непевний, — народня словесність донесла минуле у таких неповних, розбитих і багато разів перероблюваних фрагментах, що на їх

основі не можна вже відтворити ані давніх подій і ані давніх поглядів. На основі дум, хочби вони були народними творами, сучасними Хмельниччині, не можна вже характеризувати великого народного руху.

Романтичне замилювання до народної традиції зробило дослід історика дуже однобічним. Для Костомарова нарід, маса є однозначна з нацією. Для нього цінне є тільки се, що дав нарід, — почини вищих верств, твори індивідуальні на його думку мають другорядне значіння. Се становище Костомарова принесло важкі консеквенції для нашої історичної науки. Костомарів знайшов багато прихильників, цілий ряд істориків віддався студіям народнього життя, залишаючи на боці дослід вищих форм національного життя. Поняття нації скарловатіло. Український нарід почали зображувати як примітивний демос, здібний тільки до найнижчих ступнів організації. Затратилося зрозуміння для держави. Злегковажено давні державні традиції. Українець по тисячелітній історії був все тільки „homo novus“...

Наша історіографія зубожіла незвичайно. Щойно по пару десятиліттях нове покоління істориків зважалося шукати іншої дороги. Дороги повороту до давнього. Але кілька часу витрачено, кілька розчаровань пережито, заки повелося відшукати „зарослі шляхи України“!...

M I S C E L L A N E A.

НОВОВІДНАЙДЕНІ УКРАЇНСЬКІ ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ КІНЦЯ XVII СТ.

(Тимчасова вістка).

Подав Д-р ЯРОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ.

У селі Дернові коло Камінки Струмилової в Галичині знайшовся — дякуючи тамошньому парохови о. М. Сивенькому — невеликий рукописний Збірник, писаний з кінцем XVII ст. (в ньому є дати 1683 і 1714), усього 144 стор. 8°. У першій частині містять Дернівський Збірник українські статті релігійного, монастирського й церковного змісту. Друга частина (ст. 73-144) заповнена українськими драматичними творами, написаними, як можна догадуватися з їх змісту, дець у 70-их або 80-их роках XVII ст. Усіх драматичних творів є тут 11 (числячи й 2 уривки); усі вони невідомі досі. Ті драматичні твори обіймають: 1 Різдваву віршу, деклямовану 27 хлопцями; 1 поважну драму біблійного змісту; і 9 інтермедій. Крім того є ще в тексті 3 вірші (з тих 1 уривок) релігійного й жартобливого змісту.

Різдвяна вірша заховалася тільки уривково, без початку, бо є деклямації хлопців (отроків): 12-27; усього остало 163 рядки різної будови.

Зміст деклямацій переважно поважний, але є й веселіші місця, бо н. пр. оден хлопчик говорить:

**Й малій ш'грокъ,
такъ в полі дикі' зв'грокъ;
Дома даркмо не сїжж,
до школи ўчїтися ходжж і т. д.**

Мова віршів досить чиста українська з незначною домішкою церковщини.

Поважна драма має назву „Диалогъ“. Він ділиться на дві часті з прольогом і числить 282 рядки переважно 13-складові, хоч є й рядки з іншою будовою. Се великодна драма. Після прольогу, говореного Красомовцю, де розказано про зміст драми, йде перша частина драми, в котрій ангел звіщає Адамови й Еві, що Христос прирнув ім своїми муками й воскресенням рай; прародичі вихваляють за се Бога. Друга частина виводить стрічу Христа з Лукою й Клеопою в Емаус. Мова твору українська, переважно книжна XVII

стол.; церковний елемент у ній не дуже значний, польонізмів стрічається небогато. Стиль драми простий, майже без поетичних прикрас.

Найцінніші під оглядом мови й живого драматичного виведення є інтермедії. Найцікавіша між ними — остання, та на жаль з неї заховалося тільки 24 рядки. Замітне, що та інтермедія має хор, а її основою є бідовання учеників дяківських шкіл. Найбільша обємом (243 рядки) є інтермедія про те, як Русин приневолив Жиди купити у себе «вегету» і злучений із тим спір другого Русина з Жидом про християнські й жидівські свята (з вириванням волосків із бороди). Останній мотив відомий уже в одній з оголошених досі інтермедій, але в Дєрнівськїм Збірнику він виступає в іншій варіанті (н. пр. нема виривання цілої бороди). Інші інтермедії багато менші обємом. Із них найзамітніша інтермедія про спір Козака з Поляком і Німцем, котрих Козак, виганьбивши, проганяє. Є й інтермедія основана на відомім анекдоті про те, що мужик бачив нічу на жидівському цвинтарі. Дальше є: поєдинок бідолахи (Ничий — дячок?) з двома Жидами; як чорт лічив бабу, Жиди й Цигана; як мужик (Хлоп)

побиває Німця, як син побиває батька (тато) за те, що не давав його до школи. Найслабше представляється перша інтермедія, де представлено, як батько побиває лакомого сина, а коли він утік, шукає за ним і опісля син роздобуває крадіжкою гроші.

Мова тих драматичних творів вказує без сумніву на Галичину як місце їх повстання. Се видно й з того, що в поважній драмі виступає Христос, чого в київських драмах немає. Важне при тім, що драми знайдено в околиці Камінки Струмилової, де в 1619 р. виставлено найстарші відомі нам українські інтермедії в драмі Якова Гаватовича. Життя різних верств української суспільности виступає в тих інтермедіях із незрівняною плястиккою, котра нині ледви чи булаб можлива на сцені — тому ми радо прощаємо авторам інтермедій доволі часті непарляментарні слова, що посвідчують неперебірчивий гумор і реалізм, який не уступає перед нічим. Видання текстів тих замітних драматичних творів і студію про них підготує автор отсих рядків для видань Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Сам рукопис переходить на власність «Національного Музею» у Львові.

KOSTOMAROVIANA.

Под. П. ЗАЙЦЕВ.

Працюючи над вивченням тексту поезій Шевченка від початку 1912 р., я раз у-раз натрапляв на різні цікаві й нові матеріали, як по державних, так і по приватних архівах та збірках. В міру того як праця моя поглиблювалася й поширювалася, поширювався і обсяг моїх наукових інтересів, охопивши вже цілу шевченківську добу. Так повстала моя велика збірка автографів, портретів та копій, познаних мною з недрукованих ще документів, листів та творів українських письменників 30-х, 40-х, 50-х та 60-х рр., переважно тих, що були одночасно й особисто близькими до Шевченка людьми. Серед знаних мені або зібраних мною матеріалів та відомостей були й деякі цікаві Kostomaroviana. Про них я й хочу тут де-що пригадати.

1. В Петербурзі у В. Гр. Котельникова, що був одружений із улюбленою пасерблицею Костомарова Софією, зберігалася чудова колекція фотографій із альбома Костомарова. В. Гр. Котельников в р. 1916 передав її мені. В кінці 1916 року я переслав частину тих фотографій до Москви Ол. П. Новицькому, який тоді написав монографію про Костомарова. Монографію ту мало видати видавництво «Задруга», й переслані мною фотографії Костомарова та його сучасників О. П. Новицький мав умістити в своїй книзі як ілюстраційний матеріал. Значна ж частина залишилася у мене, і я, переїхавши з Петербурга до Києва в 1917 р., перевіз її з собою на Україну. Серед тих фотографій — а їх було щось 40 — пригадую портрети матері Костомарова — Тетяни Петровни, В. В. Тарновського з дружиною, М. Максимовича, Симонова-Номиса, членів родини Кислів,

Єл. Милорадович, кирило-методіївців М. Гулака, В. Білозерського, П. Куліша (кілька) та Опанаса Марковича¹⁾ й инш., головну ж цінність цієї збірки представляли численні портрети самого Костомарова в різному віці, при чому більша з них частина — неперепродуковані. Колекція ця щасливо зберігалася після погрому мого помешкання київського Чека в 1920 р. й переходується в Києві в Академії Наук. Додам до цього, що у В. Г. Котельникова був великий бюст Костомарова (моєжний) роботи або бар. Кльдта або Микешина — не памятаю тепер. Мав також Котельников численні фотографії села Дідівці, дому, в якому там жив Костомарів та дідівських околиць. Були й знімки з Юрасівки, місця народження Костомарова.

2. В Пушкінському Домі при Рос. Академії Наук у Петербурзі переходується кілька листів Костомарова до Ол. Корсуна (кінець 70-х початок 80-х рр.). Про історію передачі архіву Корсуна Петерб. Академії див. у моїй статті п. з. Занедбана спадщина Кобзаря, «Наш Світ», 1925 (ч. 4.). Копії з них, зняті мною, забрала київська Чека, й вони згинули.

¹⁾ Фотографія М. Гулака має на звороті власноручний напис власника дуже сердечного змісту й подарована була М. Гулаком М. Костомарову під час їх світкання в Тифлісі на Археолог. З'їзді. Напис цей свідчить, що, як що й відповідає правді оповідання про вказану тоді Гулаком при першій зустрічі демонстраційну неприданість, то в кожному разі невдовзі стосунки обох старих приятелів направилися. Фотографії Марковича — у весь зріст (разом із убранням і учасним по українськи сном Богданком) — неперепродукована в цілому: тільки погруддя Оп. Марковича я умістив з неї у Календарі Благод. Т-ва на 1917 р.

3. Дуже цінні матеріали про Костомарова знайшов я й скопіював у так званому «Цензурному Архіві» Міністерства Народної Освіти у Петербурзі. (Треба тут зауважити, що цей архів складає цілком самостійну частину загального архіву того Міністерства, і що матеріали про Кирило-метод. брацтво, опубліковані акад. Д. Багалієм в редактованому мною «Нашому Минувому», походять з іншого його відділу). Матеріали ці — це окреме «діло» — про слідство над цензорами, які пропустили «через недогляд» «Українські Баллади» і «Вітку» Костомарова та «Історію укр. народа» П. Куліша. Коли розпочалася справа Кирило-методіївців, то міністер вн. справ звернув увагу міністра освіти Уварова на те, що цензура, яка належала тоді до компетенції мін. освіти, не досить уважно виконує свої функції, бо пропустила згадані вище твори, в яких жандарми знайшли багато «крамольних» уступів. Характеристики, дані «крамольним» уступам окремих поезій Костомарова (як рівнож й «Історії» Куліша), як творам з нескритою сепаратистично-націоналістичною тенденцією, представляють найбільший інтерес. Само собою, що й вся справа надзвичайно цікава як причиною до характеристики і стосунків російської влади до українства і державно-політичної ідеології офіційної Росії. Необачних цензорів покарано. Матеріали ці я ще в 1919 р. виготував

був для надрукування в «Нашому Минувому», але виконати цього до від'їзду з України не зміг.

4. На 1912-1916 роки припадає моє діяльне знайомство з світлої памяти російським істориком В. Ів. Семевським. Зі слів небіжчика я записував багато цікавого з того, що він оповідав про Костомарова, якого уважав за безпосереднього свого вчителя. Семевський завжди повторював, що він Костомарову завдячує свій інтерес до історії народних рухів, та що російські народницькі круги федералізм своєї політичної програми почерпнули головню з історичних концепцій нашого історика. Конкретні епізоди з життя Костомарова, майстерні характеристики й оцінки, давані Семевським окремим творам та поглядам Костомарова — все це я старанно записував. Так само дуже цікавий матеріал представляли собою записані мною «академічні анекдоти» — живої хроніки СПб. Університету проф. И. А. Шляпкина, який мав надзвичайну пам'ять. З його слів я записав де-що з того, що оповідали про особисте життя Костомарова його товариші-професори, що були учителями Шляпкина. На жаль, все це безповоротно загинуло. Коли присутні при переведенню ревізії в моєму кабінеті особи вказували Лотишеві-чекістові, що то — матеріали про Костомарова, записані з уст Семевського та Шляпкина, чекіст відповів: «В Чека разберут лучше, что это за буржуи!»

ХРОНІКА.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА.

1925 Р.

НАУКОВІ ЗАСІДАННЯ.

Історично-філософічна секція.

- I. Засідання дн. 19 лютого.
 1) І. Борщак (Париж): Наполеон і Україна; 2) той сам: Українська справа у Франції.
 II. Засідання дн. 11 квітня.
 М. Василенко (Київ): Пам'ятник української правничої літератури XVIII ст.
 III. Засідання 1 мая.
 В. Заїкин (Варшава): Спроба історично-правничого аналізу становища Донщини та російсько-державних відносин у XVI—XX віках.

Фільологічна секція.

- I. Засідання дн. 18 лютого.
 П. Пелех (Київ): Явище т. зв. «космічної» свідомости в житті Сковороди як джерело і ключ для зрозуміння його філософії.
 II. Засідання дн. 30 марта.
 Ів. Огієнко (Львів): Молитовник кн. Володимира Великого 999 р.
 III. Засідання дн. 6 квітня.
 Ів. Огієнко: Наголос яко метод розпізнання місця стародрукованих книжок.

„П Л А Й“.

Українське туристично-краєзнавче товариство «Плай», заснувалося в 1924 р. Головою є д-р. Станіслав Старосольський. Мета товариства є досліджувати рідний край, поширювати мандрівництво й опікуватися історичними пам'ятками й особливостями природи; товариство збирає краєзнавчі і туристичні матеріали з області фізіографії, етнографії, антропології, археології, картографії, історії, уладжує мандрівки і прогульки, має видавати краєзнавчі видання.

В перших місяцях існування тов. «Плай» уладило ряд прогулок у Львові і в околиці Львова, звертаючи пильну увагу також на історичні пам'ятки. В самім Львові були проходи на місце, де був княжий город, себто частину плянтації Високого Замку (між домиком огорожника і підземною печерою) та нижчу терасу на Замковій вулиці, де по традиції був княжий двір, і ще нижче від нього Старий Ринок, з найстарішими церквами св. Миколая, Онуфрія, костелом св. Ів. Хрестителя

і ин. Спонуляризовано також гору Льва, звану Пісковою, при вул. Войтіха. В місті оглянено Губернаторські Вали, де заховалися найліпше сліди давніх фортифікацій.

Дальше уладжено проходи по передмістях, передміських парках і лісах, як Кайзервальд, Личаків, Чортівська Скала, Медова Печера, Цетнарівка, Погулянка, Кортумівка і в найближчі села Клепарів, Замарстинів, Кривчиці. В ріжних місцях оглянено старі будови, двори, останки парків, давніші фортифікації, окопи з останньої війни, цвинтарі і могили поляглих. З забутих історичних місць відкрито нпр. в Кривчицях «Табори», місце, де мав бути табір Богдана Хмельницького в 1648 р.

та на Кортумовій горі міся, де жерела вказують Дорошенкові вали з 1672 р.

З дальших прогульок були з Брухович до Зашкова, з Брухович до Грибович і звідтам до Львова, до Глинська (коло Жовкви) і звідтам до Нової Скваряви, на Камінну Гору (найвищу точку Розточа), Мокротин і Мачішин. Віднайдено добре заховані городища, одно на Чорній Горі коло Грибовиць Малих і друге на горі над Глинськом.

До половини квітня с. р. всіх прогульок було 14.

Тов. «Плай» видає раз на місяць свій орган «Туристика і Краєзнавство», як додаток до «Нового Часу», під редакцією І. Крип'якевича. Вийшли дотепер числа 1—3.

УКРАЇНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ І ТРАДИЦІЇ У ВІДНІ.

У днях 30 січня та 7 і 14 лютого с. р. в Т-ві «Українська Бесіда» у Відні д-р Ів. Німчук виголосив відчити п. з. Українські пам'ятки і традиції у Відні, яких зміст такий: I. Галицький князь Роман Данилович на престолі Австрії; II. Українські козаки під Віднем 1683 р.; III. Кульчицький — патріарх віденських каварників; IV. Церква св. Варвари й *Varbareum*; V. Гетьманські нащадки Розумовські у Відні; VI. Могили визначних Українців у Відні; VII. Українські военні могили на Центральнім Цвинтарі у Відні; VIII. Пам'ятник української роботи застріленим робітникам на отакрінгським цвинтарі; IX. Українські пропам'ятні таблиці у Відні; X. Український матеріал по віденських бібліотеках та

архівах; XI. Українські пам'ятки по віденських музеях; XII. Українські виставки у Відні; XIII. Українська пісня, музика, танець, театр у Відні; XIV. Українські товариства і організації у Відні; XV. Українські школи й курси у Відні; XVI. Українські пресові органи й пресові бюро у Відні; XVII. Українські видавництва, книгарні, друкарні у Відні; XVIII. Українські подорожні, визначніші політичні емігранти й ин. у Відні; XIX. Замітніші культурні діячі Українці у Відні; XX. Політичні діячі Українці у Відні; XXI. Українські залоги, Збірна Станиця У. С. С., Збірна Станиця Української Армії у Відні; XXII. Українські державні установи у Відні. — Відчити сі будуть незабаром друкуватися в «Ст. Україні».

БІБЛІОГРАФІЯ.

ОЦІНКИ Й ЗВІТИ.

Акад. Дмитро Багалій. **Нарис української історіографії.** Том I: Вип. 1. Збірник Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук. № 1.). Київ, 1923. Стор. II + 138. В. 8^о.

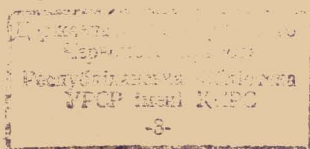
Українську історіографію досить старанно почали розробляти вже в 1870-их рр. В. Антонович та О. Лазаревський (в Галичині — І. Шараневич); потім чимало зробили на полі історіографічних студій акад. В. Іконніков та акад. М. Грушевський, а також професори М. Василенко, Д. Дорошенко, П. Клепатський, Т. Сушицький та ин. й деякі російські вчені, нпр. акад. О. Шахматов, проф. К. Бестужев-Рюмін і т. д. Але спеціального загального курсу української історіографії, за винятком коротенького науково-популярного начерку проф. В. Біднава, до недавньої пори ми не мали. Тільки в 1923 р. вийшли майже одночасно — в Празі короткий «Огляд укр. історіографії» проф. Д. Дорошенка і в Києві перший випуск широкого, систематичного курсу історіографії акад. Д. Багалія.

Весь курс акад. Багалія має складатися з семи томів такого змісту: 1) літописи, 2) окремі оповідання та життєписи, 3) мемуари й листи, 4) пам'ятники юридичні й акти державні, 5) па-

мятки словесности — усні й писані, 6) пам'ятки археологічні, й 7) оповідання чужоземців (та взагалі чужоземні джерела, отже й чужоземні літописи, мемуари, пам'ятки словесности й т. ин.).

1-ий вип. курсу ак. Багалія містить відомости про «Повість временныхъ лѣтъ», про літописні кодекси — київський, галицько-волинський та ин. і про «західно-руські або литовські» літописи; в кінці кожного з цих трьох відділів наведені деякі короткі уривки з обговорених літописів. Крім того, в 1-му вип. на початку книжки вміщені два методологічні розділи: «Загальний нарис теорії історії» (14 сторінок) та «Схема укр. історії й зміст укр. історіографії».

З цих розділів особливе зацікавлення викликає «Нарис теорії історії». В нашій науковій літературі ми майже не маємо спеціальних розвідок з теорії історії, й через те отсей розділ у кн. ак. Багалія мусить звернути особливу нашу увагу. На жаль, розмір цього розділу такий короткий, що ак. Багалій ледви торкається в ньому дуже важливих, складних і спірних питань з методології та філософії історії; до того ж переобтяженість працею не дозволила акад. Багалієві ближче по-

знайомитися й використати найновіші твори по філософії історії, соціології та методології суспільних наук: акад. Багалій не використав навіть праці В. Вундта, Г. Зіммеля, Е. Трельча, Я. Буркгардта, Брайзіга, Шпенглера, Вінпера, Сорокіна й т. ін. Через те нарис теорії історії ак. Багалія вийшов не тільки занадто побіжний, але й зовсім перестарілий.

Далеко вдатніші вийшли в ак. Багалія історіографічні розділи його «Нарису історіографії», особливо розділ, присвячений київському та галицько-волинському літописним кодексам. Розділ про «Повість врем. лѣтъ» написав ак. Багалій під сильним впливом ак. Шахматова й взагалі російської історіографії. Всупереч яскравим доказам історично-правничої науки, яка визнає існування в X—XI вв. багатьох сх.-слов'янських держав, ак. Багалій розглядає Сх. Слов'янщину перед 1054 р. як єдину державу, «в якій був і єдиний літопис». Далі ак. Багалій викладає, як майже доведену й безспірну, гіпотезу ак. Шахматова про походження «Пов. врем. лѣтъ», до якої інші укр. історіографи поставилися дуже критично (де-які з них цю гіпотезу назвали були навіть фантастичною). В останньому розділі «Зах.-руські літописи» ак. Багалій розглядає цілу низку літописів безсумнівно білоруських; очевидно, згідно зі схемою ак. Багалія, місце сих літописів не в I тому його «Нарису», а в VII-ому, де він має говорити про чужоземні літописи.

Не спиняючись на інших досить численних недоглядах, неясностях і дуже спірних твердженнях 1-го вип. «Нарису» ак. Багалія, ми мусимо визнати, що ця праця все ж таки вносить багато цінного в нашу науку й без сумніву спричиниться до дальшого розвитку укр. історіографії. *В. З.*

Д. Дорошенко. М. І. Костомаров. Його громадська й літературно-наукова діяльність. Київ. Видання Т-ва «Друкарь». 1920. Стор. 96 + дві нечумерованих, in 8°; нове видання накладом «Центральної Накладні» у Ляйпцігу [Загальна бібліографія № 204-205: Ст. 94 + 2 нен. без року вид.].

Небагаті ми на біографічну літературу. Відна вона й нечисленна. Тому приходиться радіти, коли хоч популярна монографія дає нам більш-менш повний образ життя й діяльності котрогось із заслужених діячів нашого національного відродження. Українське громадянство дочекалося такої першої монографії про Костомарова лише в 35-у річницю його смерті. Шан. проф. Д. Дорошенко зумів у цій невеличкій книжечці дати яскравий портрет одного з тих небагатьох славних Українців, що, як сказав Куліш, «...вік попередили і чуючи, що вже світає, віконце миру відчинили», з тих, чий «думки та погляди багато в чому лягли в основу дальшого розвитку української політичної думки». Автор сумлінно використав існуючу вже біографічну літературу, й у монографії його не знайти жадних фактичних помилок чи недоглядів. Написав цю свою старанно зложену компіляцію, як завжди, дуже гарною літературною мовою. Наведена в кінці бібліографія збільшує вар-

тість брошури (треба б додати цінний біографічний нарис Ол. Маркевича з «Руссаго Біографическаго Словаря»). Колиб не розмір брошури, яким, очевидно, був звязаний автор, то можна б було висловити жаль, що по-за загальною оцінкою історичних праць Костомарова, він не схарактеризував окремих хочаб визначніших монографій історика та занадто вже коротко спинився на оцінці літературно-художньої діяльності Єремії Галки, яка для свого часу мала безперечно велике значіння. *П. Зайцев.*

Наш Світ. Варшава, 1924 р. ч. 1-20.

Духовна Бесіда. Варшава, 1924. ч. 1-7.

На Холмщині і Волині слідно в останньому часі зріст зацікавлення минулим України, особливо місцевою історією західних земель. Два журнали, видавані у Варшаві при співробітництві Волянян і Холмцаків, «Наш Світ» і «Духовна Бесіда», серед інших культурних тем, звертають пильну увагу на історичні досліді.

У «Нашім Світі» маємо статті: Вячеслава Зайкіна Джерела світогляду Т. Шевченка (ч. 2) і М. Драгоманів як історик (ч. 10-16); Ол. Саліковського Великому приятелю України (ч. 3), про Ф. Корша; проф. Ів. Огієнка Свято української культури — нарис з історії початків українського друкарства (ч. 2); Іл. Борцака Український мандрівник по старому Парижу — вулиця Орлика і Бальзака (ч. 19-20); П. М. Галерія українського малярства: Шевченко як маляр (ч. 1), Д. Г. Левіцький (ч. 3), В. Л. Боровиковський (ч. 5); безіменно: З архіву (ч. 15-16). — замітка про переслідування православної віри й української мови у Польщі; С. Т. і О. П. Український науковий рух на еміграції (ч. 17-20). З місцевої історії західних земель є статті: сенатора С. Любарського Холмщина (ч. 15-16) і Місто Червень (тамже); В. Павловича Холмська евангелія XIII століття (тамже); С. Жук Кременецький замок і сенатора М. Черкавського Братська школа в Луцьку в XVII в. (ч. 19-20).

В «Духовній Бесіді» писали: проф. Ів. Огієнка Українська мова в Київсько-Печерській Лаврі в XVII в. (с. 5-6, 19-20), Друкар-Воляняк Онисим Радішевський (с. 36-39), На світанку боротьби проти нового стилю (с. 52-55), Дерманська друкарня (с. 82-64, 103-104); проф. Д. Дорошенко Спроби вживання народної мови в православної церкви на Україні в XIX ст. (с. 50-51, 69-70). На окрему увагу заслуговують статті сенатора Семена Любарського, самотнього тепер дослідника льокальної історії Холмщини: Турковицький монастир (с. 34-36), Села Модринь і Модринень грубешівського пов. (с. 71-77), Місто Тишівці та його передмістя (с. 88-89, 105-108).

Зріст історичних дослідів, зокремаж популяризацію провінційальної і льокальної історії на Волині і Холмщині, треба привитати з великим вдоволенням і радістю. Се самотній певний шлях до скріплення національних традицій на згаданих наших землях і піднесення культурного рівня у них. *І. Крип'якевич.*

2001 n/08

